

REVIEW ARTICLE / DERLEME YAZISI

Postmodern Perspective in Psychological Counseling Practices: Online Psychological Counselling

Psikolojik Danışma Uygulamalarında Post Modern Bakış Açısı:

Çevrimiçi Psikolojik Danışma

Melih Burak Özdemir¹, Yaşar Barut²

Abstract:

The core of this study consists of what the online psychological counseling practices as a new study field for the psychological counseling services applied in Turkey are, how it should be, its positive and negative aspects, its History and how the online psychological counseling practice is applied abroad. Although there are very few studies in Turkey related to what the standard and ethical principles of online psychological counseling practices in Turkey should be, it is observed that this service is being provided actively via internet. It is possible to encounter a lot of results when we type 'online psychological counseling' in the Google research engine. In this respect, it is essential to clarify matters such as standards and ethical principles for online psychological counseling practices which are gradually gaining momentum in the practice, specialist training, in what situations and conditions online psychological counseling can be applied. These days, in cases where it is not possible to talk with the clients face to face due to different reasons in the field of psychological counseling, the methods and techniques of reaching out to clients or psychological counselors are being researched. Online psychological counseling is the neglected aspect of the psychological counselor education by the universities in Turkey. It is of great importance for the individuals who will provide this service to be competent and that leading professional associations determine the standard and ethical codes of the practice. Although it is hard to state that there are satisfactory amount of studies in our country regarding the online psychological counseling service delivery, existing studies are valuable for observing the current situation of the online psychological counseling in our country, it would not be inaccurate to assert that as a new field for Turkey, online psychological counseling service, is yet at a crawling stage.

Keywords: Online Psychological Counselling, Standard and Ethic Principle, Specialist Training

¹ European University of Lefke, Lefke, Cyprus Psychological Counseling and Guidance Phd. Student, Orcid İd: <https://orcid.org/0000-0001-7016-0745>

²Associate Professor, On dokuz Mayıs University, İzmir, Turkey, Faculty of Health Sciences, Head of Child Development Department, Orcid İd: <https://orcid.org/0000-0002-5027-2536>

Address of Correspondence/Yazışma Adresi: European University of Lefke, Gemikonağı, Lefke 99770, Cyprus Psychological Counseling and Guidance Phd. Student, E-mail: mlhbrk52@hotmail.com

Date of Received/Geliş Tarihi: 23.09.2020, **Date of Revision/Düzeltilme Tarihi:** 05.11.2020, **Date of Acceptance/Kabul Tarihi:** 17.11.2020, **Date of Online Publication/Çevrimiçi Yayın Tarihi:** 27.11.2020

Citing/Referans Gösterimi: Özdemir, B.M., Barut, Y. (2020). Postmodern Perspective in Psychological Counselling Practices: Online Psychological Counselling., *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 2(3): 192-99.

© 2020 The Author(s). Published by Cyprus Mental Health Institute / Cyprus Turkish Journal of Psychiatry and Psychology (www.ktpdergisi.com). This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 license which permits use, sharing, adaptation, distribution and reproduction in any medium or format, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Özdemir, B.M., Barut, Y. (2020).

Özet:

Türkiye’de uygulanan psikolojik danışma hizmetleri için yeni bir çalışma alanı olarak çevrimiçi psikolojik danışma uygulamalarının ne olduğu, nasıl olması gerektiği, olumlu ve olumsuz tarafları, tarihçesi, yurtiçi ve yurt dışında çevrimiçi psikolojik danışmanın nasıl uygulandığı bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Çevrimiçi psikolojik danışma konusunda standartların ve etik ilkelerinin neler olmasıyla ilgili az sayıda çalışma olmasına rağmen, internet üzerinden bu hizmetin oldukça yoğun bir şekilde verildiği görülebilir. Google’a ‘çevrimiçi psikolojik danışma’ yazıldığında çok fazla sonuçla karşılaşılması olasıdır. Bu açıdan uygulamada giderek ivme kazanan çevrimiçi psikolojik danışma uygulamaları için standartların ve etik ilkelerin, uzman eğitiminin, hangi durum ve şartlarda çevrimiçi psikolojik danışmanın uygulanabileceği konuların netleştirilmesi önemlidir. Günümüzde psikolojik danışma alanında farklı sebeplerle danışanlarla yüz yüze görüşmelerin mümkün olmadığı durumlarda, danışanlara veya psikolojik danışmanlara ulaşmanın ve iletişim kurmanın yöntem ve teknikleri araştırılmaktadır. Çevrimiçi psikolojik danışma, Türkiye’de üniversitelerce psikolojik danışman eğitiminin ihmal edilen yönü de oluşturmaktadır. Bu hizmeti verecek kişilerin yetkin olması, alanda söz sahibi meslek örgütlerince uygulama standart ve etik kodlarının belirlenmesi önemlidir. Çevrimiçi psikolojik danışma hizmetinin sunulmasıyla ilgili ülkemizde çok az çalışma vardır fakat mevcut çalışmalar çevrimiçi psikolojik danışmanın ülkemizdeki durumunu görmek adına değerlidir. Türkiye için yeni bir alan olarak çevrimiçi danışmanlığın emekleme aşamasında olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi Psikolojik Danışma, Standart ve Etik İlke, Uzman Eğitimi

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de uygulanan psikolojik danışma hizmetleri için yeni bir çalışma alanı olarak çevrimiçi psikolojik danışma uygulamalarının tarihçesini, olumlu ve olumsuz taraflarını, çevrimiçi psikolojik danışma için etik ilke ve standartları, yurtiçi ve yurt dışında çevrimiçi psikolojik danışmayla ilgili yapılmış olan çalışmaları ortaya koymak ve çevrimiçi danışma uygulamaları için çözüm önerilerini sunmaktır.

İlerleyen internet teknolojisinin psikoloji alanındaki uygulamaları internet ortamına taşıdığı gözlenmektedir. Eğitim seviyesinin yükselmesi, psikolojik danışma hizmetlerinin eğitim kurumlarında okul psikolojik danışmanlarınca sunulması ve psikolojik destek almanın öneminin sosyal medyada sık yer alması, insanların uzmanlardan yardım gereksinimlerinin önündeki önyargıları kırmıştır (Damar, 2019). Web 2.0 olarak ifade edilen ikinci nesil internet uygulamasının yaşamımıza girmesiyle birlikte iletişim şekillerimiz, kültürel değerlerimiz ve kimliklerimiz değişime uğramaya başlamıştır. İnternetin kullanım oranı, bilgi teknolojilerinin yaygınlaşmasına paralel son 10 yılda neredeyse iki kat artmıştır (Turan, 2015).

İnternetin yaygın bir kişilerarası iletişim aracı olmasıyla beraber de alan yazında e-terapi veya online danışma olarak da isimlendirilen internet temelli yeni bir danışma uygulaması doğmuştur. Çevrimiçi danışma başlangıçta çevrimiçi sesli ve görüntülü iletişimi hatırlatsa da e-posta veya sadece anlık ileti yazılmasıyla gerçekleştirilen çevrimiçi danışma uygulamaları söz konusudur (Özer, Yıkılmaz, Altınok ve Bayoğlu, 2016). Teknolojik ilerlemeler, akıllı telefonlar ve internetin daha ulaşılabilir olması, çevrimiçi danışmayı kişilerin gündelik hayatlarında tercih edilir hale getirmiştir. Bugün pek çok insan ekonomik sebepler, zaman ayırma noktasında yaşadığı güçlükler, evden çıkabilmeye ilgili yaşadığı zorluklar (salgın hastalık, engel durumu, asosyal vb.) bulunduğu konum itibarıyla destek alabileceği, psikolojik yardım hizmeti veren kurum veya uzmanın olmayışından kaynaklı zorluklar yaşayabilmektedir. Bu gibi

nedenlerden dolayı bireyler çevrimiçi danışma hizmetinden yararlanmayı tercih edebilmektedir (Türk PDR Derneği, 2011). Koronavirüs (Covid-19) sebebiyle pandemi sürecinde çevrimiçi psikolojik danışma gibi yardımlar daha da önem kazanmış, danışanlar danışmanlara gelemediği için, psikolojik danışman ve terapistler, elektronik ortamda danışanlara nasıl ulaşabiliriz yollarını yoğun bir şekilde aramaya başlamıştır (Poyrazlı ve Can, 2020).

Richards ve Vigano (2012) çevrimiçi psikolojik danışmayı, danışmanla danışan arası ilişkinin, bilgisayar destekli iletişim teknolojilerinin yer aldığı çevrimiçi ortamlarda oluşması ve iyileştirici müdahalenin de aynı şekilde bu ortamda uygulanması, Türk PDR Derneği (2011) psikolojik desteğe ihtiyaç duyan kişiyle, bu hizmeti sunan psikolojik danışman arasındaki ilişkinin telefon veya internet aracılığıyla, terapötik müdahalenin yine bu ortamda gerçekleştirilmesi, Barak ve Grohol (2011) danışan veya grup şeklinde danışanlarla, danışman arasında bilgisayar teknolojisi kullanılarak sunulan ruh sağlığı hizmeti, Cook ve Doyle (2002) ise internet üzerinden ruh sağlığı hizmetlerinin sağlanması olarak tanımlanabilen çevrimiçi terapi, ilgi ve tartışma bolluğuna yol açan, büyüyen bir alan olarak tanımlamışlardır.

Çevrimiçi danışma uygulaması, sözlü iletişim kanalı kullanılarak video konferans yöntemiyle yapılabildiği gibi, metin tabanlı iletişim kanalı olan e-mail veya anlık ileti yoluyla da yapılabilmektedir. Eş zamanlı yani anlık yazışma aracılığıyla yapılan görüşmede taraflar birbirlerini görmez, metin tabanlı iletişim aracılığı ile etkileşim kurulur. Danışan yaşadığı sorunu yazar, danışman da buna yansıtılarda bulunur ve süreç böyle ilerler. Gerçek zamanlı çevrimiçi yazışma uygulamasında danışan ve danışman sanal sohbet odasında veya özel yazılımlar aracılığıyla yazışır (Bozkurt, 2013). E-postayla görüşmedeyse danışan ve danışman birbirlerini görmeden metin tabanlı iletişim aracılığıyla iletişim kurarlar. Anlık yazışmadan farkı, eş zamansız olarak gerçekleşmesidir. E-postayla görüşmede danışan kişisel

e-posta adresinden ayrıntılı bir şekilde yaşadıklarını yazar, danışman da geri bildirimde bulunur ve süreç böyle ilerler. Video konferans görüşmesindeyse danışan ve danışman mikrofon, hoparlör ve bilgisayara bağlı kamera aracılığıyla karşılıklı etkileşim kurarlar. Bu uygulamada danışan ve danışmanın birbirlerini eş zamanlı görebilme ve duyabilme imkânı söz konusudur. Video konferans yöntemi, iletişim kurmak için video vasıtasıyla görülen ve duyulanları kullanarak psikolojik danışmanla danışan arasındaki eş zamanlı mesafe etkileşimini içerir (NBCC, 2007).

Danışanlara, uzaktan psikolojik danışma destek verilmesi yönünde ilk çalışmalar, kriz anlarında telefonla psikolojik danışma yardımının verilmesiyle başlamıştır. Bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle beraber de bilgisayar destekli psikolojik danışma hizmetlerinden yararlanılma yoluna gidilmiştir (Reimer Reiss, 2000). Çevrimiçi psikolojik danışmanın ülkemizdeki uygulamalarına baktığımızda 'online terapi' kavramının öne çıktığını ve bu uygulamayı yapanların çoğunlukla psikologlar veya az sayıdaki psikiyatristin olduğunu görürüz. Bazı devlet kurumları zaman zaman, bazılarıysa devam eden şekilde uzaktan psikolojik destek hizmetini sunmaktadır. Kocaeli Başiskele Belediyesi'nin uygulamaya soktuğu e-psikolog uygulaması, Malatya İl Emniyet Müdürlüğü'nün psikolojik danışmanlık birimi, TSK'nın Telefonla Danışma Hattı (TELE-NET) ve Sağlık Bakanlığı'nın ALO 171 Sigara Bırakma Danışma Hattı sadece birkaçıdır (Bozkurt, 2013). Türkiye'de bu alanda hizmet veren ilk kurumsa, Mersin Üniversitesi'dir.

Yöntem

Çalışma, konuyla ilgili Türkiye'de ve Dünyada yapılmış olan çalışmaların taranması biçiminde gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla çevrimiçi psikolojik danışma (online counseling) anahtar kelimesiyle Google, Dergipark, Google Akademik, Yök Tez sayfalarında taramalar yapılmıştır. Konuyla ilgili ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış ilgili çalışma, derleme ve gözden geçirmeler, kitap çalışmaları, tez çalışmaları ve kongrelerde sunulmuş olan bildiriler çalışmanın değerlendirme kapsamına alınmıştır.

Çevrimiçi Psikolojik Danışmanın Avantaj ve Dezavantajları

Çevrimiçi danışmanın en önemli avantajlarından birisi mesafelerin üstesinden gelmek için kullanılabilmesidir. Kaygılı ve depresyonlu pek çok danışan, bilişsel davranışçı terapi (BDT) eğitilmiş bir ruh sağlığı uzmanına kolayca erişemez ve bu noktada internet, kliniklere gidemeyen danışanlar için müdahaleyi daha erişilebilir hale getirebilir. Diğeriyse yüz yüze psikolojik danışma hizmeti gerçek zamanlı olarak verilebilirken, çevrimiçi uygulamada verilecek olan hizmetin belli bir zamanda yapılması şartı aranmaz ve bu da hem danışanlar hem de psikolojik danışmanlar adına bir avantajdır (Andersson, 2010). Ev ortamında bilgisayar veya telefon karşısında böyle bir hizmeti alabilmek, sokağa çıkma fobisi olanlar için, cinsiyet rolleriyle ilgili karmaşa yaşayan fertlerin, destek olarak damgalanma korkularının önüne geçebilmeleri, fiziksel engelli veya evde bakım hizmeti alan fertlerin ulaşım sorunlarının varlığı adına çevrimiçi uygulama hem kolay hem de rahat ulaşılabilir bir çözüm sunabilmektedir (Damar, 2019).

Çevrimiçi danışma bilişsel davranışçı modeli benimseyen psikolojik danışmanlar için, danışanlarına verdikleri ödevleri takip edebilmeleri, danışanların ödevleri hakkındaki duygu ve düşüncelerini keşfetmeleri ve danışanların, danışma süreci sonrası geçtikleri aşamaları yazılı olarak görmeleri yani danışanların özsaygılarının gelişmesine olanak sağlamasıdır (Childress, 2000). Aile danışmanlığında ailenin evde bir araya gelebilmesi avantaj olabilmekte, hasta veya evden çıkamayacak durumda olan danışanlar, zaman sorunu olanlar, yaşadıkları yerde yardım alabilecekleri bir uzman bulamayanlar, mesai saatleri içerisinde iş yerlerinden izin alamayanlar, cinsel konular ile ilgili yüz yüze yardım alma noktasında kaygılı olanlar evlerinde ya da ofislerinde bu hizmetten yararlanabilirler. Çevrimiçi danışma, danışanın evden çıkmasına engel bedensel bir problemi olsa bile, psikolojik destek almasının önünü açar. Ayrıca çevrimiçi danışma uygulamasıyla danışanlar, yurt dışında yaşıyor ve kendini anlayan, kültürünü taşıyan ve önem veren bir uzman bulamadığı anlarda destek almasının önünü açabilir (Dinçyürek ve Uygarer, 2012).

Cinsel tacize veya tecavüze uğramış olmak, farklı cinsel yönelime sahip olma, cinsiyet rolleriyle ilgili karmaşa yaşama veya kendisini ifade ederken zorluk yaşama ve gerçek kimliğini paylaşmak istemeyen danışanlar adına çevrimiçi yardım daha güvenilir ve cesaret verici bir ortam yaratabilir (Aygün Cengiz, 2007). Hemen, hızlı ve güvenilir bilgi alabilme adına doğru bir yol olması ve sunulan hizmetin bazı danışanlarla yüz yüze oturular yoluyla da desteklenebilir olması çevrimiçi danışma uygulamasının avantajları arasında sayılabilir (Griffiths ve Cooper, 2003). Zaman ve mekân noktasında gerek danışmanlara gerekse de danışanlara kolaylıklar sağlamakta; akıllı telefonlar, tablet veya bilgisayarla kişiler internete bağlanarak psikolojik danışma yardımı alabilmekte ve böylece uzun mesafeler kat etmek ya da trafik gibi birtakım zorluklarla baş etmek durumunda kalmamaktadırlar. Psikolojik danışmanlar açınsındansa çevrimiçi uygulama; yer kiralamak, kira ödemek ya da kiralanana yere ait birtakım giderler, otopark, sekreter gibi masrafların ortadan kalkması anlamına gelmektedir (Zeren ve Bulut, 2018).

Çevrimiçi yardımın birtakım dezavantajları da söz konusudur. Çevrimiçi uygulamada danışanın bir bütün olarak beden dilinin ne mesaj verdiği ve sözsüz mesajlarının net olarak danışmanca anlaşılması mümkün olmayabilir. Geleneksel psikolojik danışmaya nazaran danışmanın empati kurması, duygu yansıtması zor olabilir. Her ne kadar çevrimiçi danışmada karşılıklı ilişki ve etkileşim söz konusuysa da geleneksel yaklaşımdan farklı olarak danışan ve danışman ilişkisinin şimdi ve buradalığını tam olarak yaşayamayabilir. Uzaktan sözsüz mesajları yakalamak ve çevrimiçi ortamda danışma süreci yönetmek, çevrimiçi psikolojik danışmanın dezavantajları arasında sayılabilir (Amanvermez, 2015). Psikotik bozukluğa olan, ağır depresyon geçiren, alkol ve madde bağımlılığı olan, kendine veya bir başkasına zarar vermeyi düşünen, 18 yaşından küçüklerle veya başka bir uzmandan yüz yüze psikolojik danışma hizmeti alan bireylerle çalışırken, uygunluğu noktasında görüş birliği olmamakla beraber, bu konularda çok da yeterli olduğunu söylemek zordur (Türk PDR Derneği, 2011).

Çevrimiçi Psikolojik Danışmada Etik İlke ve Standartlar

Çevrimiçi danışmanlık literatüründe ele alınan en yaygın endişe, uzaktaki birine danışmanlık yapmak ve mesafe ne olursa tedavide kullanılan teknoloji, mevcut etik ve yasal standartlara ait kodların korunması gerekliliğidir (APA, 2002). Türk PDR Derneği (2011) etik ilkelerinin amaç ve fonksiyonlarına göre, psikolojik danışmanların ne tür davranışlarının kabul edilebilir olduğuna dair yöntemlerden söz etmektedir. Bu yöntemlere etik kodlar denilmektedir. Bu açıdan oluşturulmuş psikolojik danışma meslek etiği kodlarının, alan çalışanlarınca dikkate alınması beklenmektedir.

Türkiye’de çevrimiçi psikolojik danışma konusunda standartlar ve etik ilkelerin ne olması gerektiğiyle ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Bu alanda Hamamcı (2007) çevrimiçi psikolojik danışmanın kapsamlı anlatıldığı kitap bölümü aslında bir ilktir. Çevrimiçi psikolojik danışma konusunda bir diğer çalışmaya Piri (2011) çevrimiçi psikolojik yardımın ne olduğu, tarihçesi, avantaj ve dezavantajlarıyla, etik ilkeler ve olası etik ihlaller konularının işlendiği çalışmasıdır. Bu çalışmalar dışında Zeren ve Bulut (2018) Türkiye için çevrimiçi danışma standart ve etik ilkelerinin neler olması gerektiğini tartıştığı, uygulanabilir bir modelle şemalaştırdığı çalışması en güncel olandır. Yüz yüze iletişimin olmadığı metin tabanlı çevrimiçi psikolojik danışma yapabilmek için danışanın yazarak ifade ettiği duygularını yazış biçimini, kullandığı noktalama işaretlerini, tekrar ettiği kelimelerinin danışanın hangi duygularının bir yansıması olarak ortaya çıktığını bilmek gerekir. Sözsüz ve yüz yüze olmayan iletişimde danışanların yalnız olup olmadıkları veya karşımızdaki kişinin gerçek bir danışan olup olmadığı bazı etik kaygılara da beraberinde getirmektedir. Aynı kaygıları danışanlar da psikolojik danışmanlar için hissedebilir. Bu açıdan etik kaygıların giderilmesi, terapötik sürecin daha etkin bir şekilde yürütülmesi adına önemlidir (Damar, 2019).

Çevrimiçi danışmada, uzaktan sözsüz mesajları yakalamak ve çevrimiçi ortamda danışma oturumları düzenlemek zor iştir çünkü etik ve yasal sorunlara yol açan gizlilik sorunlarına sebep olabilir (Amanvermez, 2015). Türkiye’de çevrimiçi danışma alanına dönük etik standartlar halen oluşturulmuş değildir fakat Türk Psikologlar Derneğinin (TPD) 2004 senesindeki yönetmeliği, çevrimiçi danışma konusunda ilk standardizasyon çalışması olarak ele alınabilir. Etik ilkeler ile konusunda çalışma yapan Türk PDR Derneği (2011) yönetmeliğinde de çevrimiçi danışmayla ilgili maddeler ‘Geleneksel olmayan psikoterapi ortamları’ başlığı altında yerini almıştır. Çevrimiçi danışma uygulamasında gizlilik ilkesi yalnızca danışmanın değil danışanın da sorumluluğudur. Danışmanın görüşme esnasında yalnız olması, kişisel bilgisayarında şifreleme programlarını kullanmasının yanında danışanın da kendi gizliliğini sağlaması beklenir. Özellikle danışan metin tabanlı bir hizmet alıyorsa, danışanın danışmanıyla yaptığı görüşmelerini şifreleme, saklama, kötüye kullanmama gibi sorumlulukları taşıması beklenir (Zeren ve Bulut, 2018).

Çevrimiçi psikolojik danışma alanında yeterliliği belirlemenin, şu anda psikolojik danışma uzmanlık alanlarının (göz hareketleriyle duyarısızlaştırma ve yeniden işleme, hipnoz gibi) diğer alanlara nazaran daha belirsiz olduğu doğru olsa da, bu alandaki açıklık Özdemir, B.M., Barut, Y. (2020).

psikolojik danışmanların yetkinlik/yeterlilikten muaf olmaları anlamına gelmemelidir (Damar, 2019).

Çevrimiçi Psikolojik Danışma İle İlgili Yurt İçi ve Yurt Dışında Yapılmış Olan Çalışmalar

Amanvermez (2015) Türkiye ve ABD’deki çevrimiçi psikolojik danışma uygulamalarını karşılaştırmalı incelediği çalışmada, Türkiye’deki çalışmaların çoğunun, danışan ve danışmanların, çevrimiçi psikolojik danışmayla ilgili görüş ve algıları üzerine olduğu yönündedir. Dinçyürek ve Uygarer (2012) çalışmalarında psikolojik danışmanların rehberlik hizmetlerini, çevrimiçi ortamda yürütme noktasında çok da istekli olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Bastemur ve Bastemur (2015) Türk danışmanların interneti meslek yaşamlarında danışmanlık maksadıyla kullanma konusundaki bakış açılarını inceledikleri çalışmalarında, danışmanların çevrimiçi danışmanlık konusuna olumlu baktıkları ve bu uygulamanın Türkiye için geçerli olduğunu düşündükleri fakat çevrimiçi danışmanlık noktasında daha çok bilgiye ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşmışlardır. Damar (2019) çalışmada psikolojik danışmanların çevrimiçi psikolojik danışmaya ilişkin olumlu tutumlarının olduğu sonucuna ulaşmış fakat psikolojik danışmanların çevrimiçi psikolojik danışma konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve Türkiye’de çevrimiçi psikolojik danışmanın uygulanabilirliği noktasında da etik kaygıların yüksek olduğunu vurgulamıştır. Katılımcılar, çevrimiçi psikolojik danışma için en etkili uygulama yönteminin video konferans yöntemi olduğunu, metin tabanlı uygulama yöntemleri ile terapötik ilişkinin kurulmasının zor olabileceği yönünde görüş bildirmekle beraber ülkemizde çevrimiçi psikolojik danışmaya özgü etik kuralların ve denetim mekanizmasının düzenlenmesini de gerekli bulmuşlardır. Ayrıca çevrimiçi psikolojik danışma hizmetini sunabilmek için bu konuda eğitim alınmasının gerekliliğini, bu hizmeti sunacak uzmanın teknolojiye yatkınlığını ve yeterli olması gerektiğini de ifade etmişlerdir.

Zeren (2014) PDR lisans programlarına devam eden ve ‘birey ile psikolojik danışma uygulama’ dersi alan 4. sınıf öğrencileriyle yaptığı çalışmada, öğrencilerin çevrimiçi psikolojik danışmanın olumlu ve olumsuz yanlarından bahsederek, çevrimiçi psikolojik danışmanın, danışana doğru tepki vermesi için zaman kazandırması, psikolojik danışma hizmetinden yararlanamayacak bireyler için kolaylaştırıcı olması, kendini açma noktasında zorluk yaşayan danışanlar için faydalı olabileceği, psikolojik danışman eğitime katkı vermesinin yanında, danışan ile direkt iletişim kurulamaması, güven ilişkisinin sağlanamadığı zorluklar, zaman yönetimi noktasında farklılıklar ve güvenlik noktalarında ek önlemler gerektirmesi gibi bir takım dezavantajlarının olduğundan da söz etmişlerdir. Zeren (2017) geleneksel danışmayla, çevrimiçi danışma sürecindeki terapötik işbirliği sürecini danışman adaylarının nasıl değerlendirdikleri üzerine yaptığı çalışmada, psikolojik danışman adaylarının, danışanları ile amaç belirleme noktasında ve bu amaçlara ulaşmada, danışanların problemlerinin çözümüne yönelik işbirliği oluşturdukları ve danışanlarıyla kişisel bir bağ oluşturduğu doğrultusundadır. Fakat çevrimiçi danışma sürecinde hedeflere ulaşma ve işbirliği noktasında, danışan ile danışman adaylarının birbirlerini anlama noktasında zorlukların yaşandığı yönündedir.

Savaş ve Hamamcı (2010) çalışmalarında psikolojik danışmanların, öğrenci velilerine internet üzerinden psikolojik danışma ve rehberlik hizmeti verilmesine daha az olumlu baktıkları sonucuna ulaşmışlar ve bu durumun sebebini psikolojik danışmanların kendilerine ek bir yük olarak düşündükleri veya nasıl yapacaklarına ilişkin yeterince bilgi sahibi olmamalarına bağlamışlardır. Zeren (2015) çevrimiçi psikolojik danışma yardımı alan danışanların memnuniyetlerinin, yüz yüze psikolojik danışma hizmeti alan danışanlar ile oldukça benzer olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özer, Yıkılmaz, Altınok ve Bayoğlu (2016) psikolojik danışmanların çevrimiçi psikolojik danışma hizmetine dönük tutumlarını, yardım alan açısından değerlendirdikleri çalışmalarında, yardım alan bireylerin çevrimiçi psikolojik danışma uygulamasına dönük tutumlarının cinsiyet, günlük bilgisayar kullanım düzeyleri, toplam bilgisayar kullanım süreleri, bilgisayar kullanımına ilişkin öz yeterliklerine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Zeren (2016) yüz yüze ve çevrimiçi danışmanlığı, müşteri sorunları ve memnuniyeti açısından incelediği çalışmasında, memnuniyetlerinin ve yaşadıkları sorunların oldukça benzer olduğunu ve gerek çevrimiçi psikolojik danışma gerekse de yüz yüze yapılan psikolojik danışma sürecine yönelik katılımcı memnuniyetlerinin oldukça benzer olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buyruk Genç, Amanvermez, Zeren ve Erus (2019) çalışmalarında danışanların en çok ön görüşmeden ve ilk oturumlardan sonra süreci yarıda bıraktıkları sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmalarında çevrimiçi psikolojik danışmada sürecini yarıda bırakma oranını, yüz yüze psikolojik danışmaya nazaran daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Cook ve Doyle (2002) çalışmalarında çevrimiçi ortamlarda da, yüz yüze ortamlarda olduğu gibi terapötik işbirliğinin kurulabildiği sonucuna ulaşmışlardır. Cook ve Doyle (2004) danışan ve danışmanın çevrimiçi yardım sürecinde birlikte çalışma ittifakını araştırdıkları çalışmalarında, çevrimiçi yardım alan grubun 'Birlikte Çalışma İttifakı Envanteri' nden aldıkları puanların, çevrimiçi yardım almayan gruba göre daha yüksek olduğu sonucunu ortaya koymuştur. King, Bambling, Reid ve Thomas (2006) Avustralya kıtasında gençlerle yaptıkları telefon ya da çevrimiçi psikolojik danışma hizmetinde terapötik işbirliğini araştırdıkları çalışmalarında telefon ile verilen psikolojik yardımda terapötik işbirliği sürecinin, çevrimiçi danışmaya nazaran yüksek olduğudur (Zeren, 2017). Chester ve Glass (2006) çevrimiçi danışmanla yaptıkları çalışmalarında çevrimiçi danışmanlığın başta Batı merkezli uygulayıcılar olmak üzere nispeten deneyimli kişilerce yürütüldüğü, e-posta kullanımıyla nitelendirildiği sonucuna ulaşmışlar ve çevrimiçi müşterilerin çoğunlukla kadın olduğunu, nispeten de kısa vadeli müdahaleler aldıkları bulgularını paylaşmışlardır. Haberstroh, Parr, Bradley, Morgan Fleming ve Gee (2008) çalışmalarında çevrimiçi danışmanlığın spesifik teknik, etik ve klinik hususlar gerektirdiği noktasında öneriler ortaya koymuşlardır. Zur (2012) çalışmasında göz göze iletişim kuramamanın veya danışanın beden dilini tam görememenin dijital göçmenler için bir sorun olduğunu, dijital yerlilerinse teknolojiyi kullanırken kendilerini oldukça rahat hissettiklerini ortaya koymuştur. Brown (2012) adolesanlara dönük verilen çevrimiçi krize müdahale hizmetinden faydalanan doksan bir gencin katıldığı araştırmasında, özel ve özel olmayan işaretlerin olmayışı ve çevrimiçi mekanda oluşturulan gizlilik

duygusunun gençlerce olumlu karşılandığı ve çevrimiçi danışma ortamında terapötik işbirliğinin etkili bir yönde oluşturulduğu sonucuna ulaşmıştır. Witt, Oliver ve McNichols (2016) çevrimiçi avatar temelli psikolojik danışmaya ilişkin olarak yürüttükleri çalışmalarında, katılımcıların kim olduklarının görünmemesinin, gizlilik anlamında önemli olduğunu vurgulamışlardır. Cipolletta ve Damiano (2018) çalışmalarında pandemi öncesi İtalya'da psikolojik hizmet sunan pek çok uzmanın çevrimiçi yardıma karşı olmadığı ancak bu uzmanların az bir kısmının çevrimiçi hizmet sunma noktasında tecrübeli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tartışma

Richard ve Vigano (2012) çalışmalarında çevrimiçi psikolojik danışmada kullanılan eş zamanlı olmayan iletişim biçiminin, danışanlara yaşadıkları düşünce ve duyguların üzerinde odaklanma, düşünme ve kendilerini fark etme olanağını daha fazla sağlayabildiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca çevrimiçi sunulan psikolojik danışma hizmetinin, danışanların farkındalık ve kendilerini ifade etme becerilerinde olumlu yönde etki ettiğini de ifade etmişlerdir. Ülkemizde de çevrimiçi psikolojik danışma uygulamalarının bilimsel temelli olarak derin bir araştırmaya ihtiyacı olduğu açıktır. Bu hizmetin daha sağlıklı sunulabilmesi adına ülkemizde danışan profilleriyle ilgili daha fazla araştırmanın yapılması ve bu araştırma yapılırken de daha geniş ve çeşitli örneklem gruplarından veriler elde edilmesi önemli görülmektedir.

Çevrimiçi sunulan psikolojik yardım hizmetleri danışanların bu hizmetlere ulaşmasını arttırmış olsa da, danışanların ve danışmaların bu hizmetler boyunca teknoloji kaynaklı bazı sorunlarla karşılaşma olasılığı da olabilmektedir (Elleven ve Allen, 2004). Erdem, Bardakçı ve Erdem (2016) çalışmalarında çevrimiçi danışma alma davranışının en çok internet kaygısı tarafından etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sebeple psikolojik danışma uygulamalarına geçmeden önce bu hizmeti alan kişilere süreçte yaşanabilecek teknoloji kaynaklı aksaklıklar ve bu konuda alınabilecek tedbirler, çevrimiçi psikolojik danışmanın avantajı ve dezavantajlarıyla ilgili bilgiler verilebilir ki bu da danışanların süreci yarıda bırakmalarının önüne geçebilmek demektir.

Poyrazlı ve Can (2020) Toplumun olumsuz bakış açısından kaynaklı, psikolojik yardım alıyor denilerek etiketlenmekten korkan danışanlar için çevrimiçi psikolojik yardım bir noktada kaygıyı azaltıcı görev görebilir. Üzerinde 'Psikolojik danışma merkezi' yazan bir yere girmekten çekinen danışanlar, yardım aldığının bilinmemesi için çevrim içi psikolojik danışmayı tercih edebilir. Damar (2019) göre de çevrimiçi görüşme, damgalanma kaygısı olmadan danışanın kendini açmasının önünü açabilir. Bu durum danışanların kendilerini daha rahat ifade etme ve kimliklerinin saptanmaması noktasında avantaj gibi gözükse de Amerikan Psikolojik Danışma Derneği (2014) yayınladığı etik ilkeler ve kurallara göre psikolojik danışmanların kimlere hizmet sunduğuyla ilgili danışanların kimliğini belirlemesi önemlidir. Bu açıdan gerek dünyada gerekse de ülkemizde hızla gelişen teknolojinin de yardımıyla hizmet satın alma sektörünün internete taşındığı düşünülürse, çevrimiçi psikolojik danışma hizmetini internet üzerinden almak isteyen kişilerin sayısının artması kadar doğal bir şey

olmayacaktır. Ülkemizde direkt ve sadece çevrimiçi danışma alanında çalışanlar için oluşturulmuş standartlar halen mevcut değildir. Bugün pek çok ülkede çevrimiçi psikolojik danışma hizmeti neredeyse yirmi yıla yakın bir süredir belli standartlara göre yapılırken, ülkemiz açısından baktığımızda Türk PDR ve Türk Psikologlar derneklerinin etik yönetmeliklerinde konuyla ilgili belirli maddeler haricinde oluşturulmuş standartlar söz konusu değildir. Bu da gerek danışanlar gerekse de danışmanlar için birtakım zorlukları da beraberinde getirebilecek bir durumdur. Etik ilke ve standartların bir önce belirlenerek, bu hizmet alanı için acilen hayata geçirilmesi gerekli görülmektedir.

Amanvermez, Zeren, Erus ve Genç (2020) çalışmalarında süpervizyon ve akran süpervizyonunun çevrimiçi ortamdaki yürütülmesinin psikolojik danışmanlar adına olumlu bir tecrübe olarak görüldüğü sonucuna ulaşmışlardır. Zeren (2015) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmasındaysa yüz yüze ve çevrimiçi danışanların sorunlarının oldukça benzer olduğu sonucuna ulaşmıştır. Danışanların tamamının psikolojik danışma sürecine ilişkin memnuniyet içinde oldukları, yüz yüze ve çevrimiçi danışanların memnuniyetlerinin de oldukça benzer olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bastemur ve Bastemur (2015) çalışmalarında ise lisansüstü öğrenciler ve psikolojik danışmanlarla yürüttükleri çalışmalarında katılımcılardan hiçbirinin çevrimiçi psikolojik danışmayla ilgili bilgilerinin veya eğitimlerinin olmadığı ancak olumlu düşüncelere sahip oldukları ve Türkiye’de çevrimiçi psikolojik yardımla ilgili konuların da eğitimin bir parçası olması gerektiğine inandıkları bulgularına ulaşmışlardır. Tanrikulu (2009) çalışmasında psikolojik danışmanların çevrimiçi psikolojik danışmaya ilişkin bilgi düzeylerinin yeterli olmadığını fakat yine de çevrimiçi psikolojik danışma hizmetine yönelik olumlu tutumlarının olduğunu, temeldeyse danışmanların geleneksel psikolojik danışmayı tercih ettikleri sonucuna ulaşmıştır. Çevrimiçi psikolojik danışma uygulamalarının ülkemizde ihmal edilen bir alan olduğunu ve katılımcıların hiçbirinin çevrimiçi psikolojik danışmayla ilgili herhangi bir eğitim almamış olduğunu da ifade etmiştir. Bu açıdan üniversitelerin PDR programlarına çevrimiçi psikolojik danışma dersinin konulması, gerek teorik gerekse de uygulamaya dönük eğitimlerin uzmanlarca verilmesi ve ders kapsamında uygulamaların yapılması bilinçli ve eğitilmiş, etik ilke ve standartlara uyan mezunların ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Çevrimiçi psikolojik danışma uygulamalarının giderek yaygınlaşması, bu alanda yetişmiş insan gücünü daha da gerekli kılmaktadır.

Psikolojik danışmada amaç, danışanların danışma sürecine getirdikleri sıkıntı ve endişeleri hafifletmektir. Psikolojik danışma, danışanın güçlü yönlerini geri getirmeye ve tüm endişelerinin üstesinden gelmesine yardımcı olma sürecidir. Çevrimiçi psikolojik danışmada da aynı hedeflere yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Çevrimiçi psikolojik danışmada da geleneksel psikolojik danışmada uygulanan temel beceri ve koşullar uygulanır ki burada tek fark, bu yansıtmanın çevrimiçi psikolojik danışmada çevrimiçi bir kanalla yapılmasıdır (Damar, 2019). Nitekim Cohen ve Kerr (1998) çalışmalarında her iki yöntemin danışanların kaygı düzeylerine ve çevrimiçi psikolojik danışmaya karşı tutumlarına etkisini incelemişler ve araştırmalarını sonucunda, her iki yaklaşımın da danışanların anksiyetelerini önemli oranda düşürdüğü sonucuna ulaşmışlardır. Barak, Hen, Boniel-Nissim ve Shapira (2008) 9764 danışanla yaptıkları Özdemir, B.M., Barut, Y. (2020).

çalışmalarında, çevrimiçi psikolojik danışmanın, geleneksel psikolojik danışma kadar etkili olduğu sonucuna varmışlar, Cui, Liu, Lei ve Tan (2010) çalışmalarında çevrimiçi ve yüz yüze psikolojik danışma arasında empati, koşulsuz kabul, işlem derinliği ve kendini açma noktalarında anlamlı bir fark bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Hamamcı (2007) çalışmasında çevrimiçi danışmanın, geleneksel psikolojik danışma uygulamalarına destek veren bir yöntem olarak verilmesini önermiştir. Bu açıdan çevrimiçi psikolojik danışmayı yüz yüze yapılan psikolojik danışmaya bir alternatif olarak görmek mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı, çevrimiçi psikolojik danışma yaklaşımının, geleneksel psikolojik danışma uygulamasının yerini alması gerektiğini vurgulamak veya çevrimiçi psikolojik danışma yaklaşımının daha etkili bir yöntem olduğunu söylemek değildir. Çevrimiçi psikolojik danışma uygulamalarında olduğu gibi, geleneksel psikolojik danışma uygulamasının da kendi içinde avantajları ya da dezavantajları olabilmektedir. Çevrimiçi psikolojik danışma yaklaşımının bugün artık geleneksel psikolojik danışma yaklaşımına kadar önemli olduğu literatür incelendiğinde net bir biçimde görülmektedir. Bu açıdan çevrimiçi psikolojik danışmanın, yüz yüze psikolojik danışmaya bir alternatif olarak kullanılması oldukça önemli görülmektedir. Bu yapılırken de çevrimiçi psikolojik danışma yaklaşımının avantaj ve dezavantajları ile etik ilkeler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Dünyada çevrimiçi psikolojik danışma uzun süredir tartışılmakta ve üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye’de ise çevrimiçi psikolojik danışma yeni yeni tartışılmakta ve yapılan çalışmaların geçmişi de çok gerilere dayanmamaktadır. Etik ilkeler noktasında ise henüz oturmuş ya da kabul görmüş standartlar söz konusu değildir. Bu da alanda çalışanlar adına bir dezavantajdır. Ülkemizde uygulanan çevrimiçi psikolojik danışma uygulamalarının en büyük dezavantajı deneysel olmamasıdır. Bu hizmeti sunan birçok web sitesi olmasına karşın, birçoğunun bilimsel geçmişi bilinmemektedir ve bu deneysel çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

Bütün bunlar yapıldığı takdirde çevrimiçi psikolojik danışmanlık uygulamasının Türkiye’de çok daha rahat uygulanabileceği, farklı danışan profillerince de kullanılabilmesi ve yurt dışında uygulanan çevrimiçi psikolojik danışma standartlarını yakalayabileceği söylenebilir.

Beyannameler

Etik Onayı ve Katılım Onayı
'Uygulanamaz'

Yayın İzni
'Uygulanamaz'

Veri ve Materyallerin Mevcudiyeti
Mevcut çalışma sırasında kullanılan ve / veya analiz edilen veri kümeleri, makul talep üzerine ilgili yazardan temin edilebilir.

Çıkar Çatışması
Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Finansman
'Uygulanamaz'

Yazar Katkıları

MBÖ çalışmanın konsept/ tasarım, veri toplama, veri analizi, taslak olarak makaleyi oluşturma bölümlerinde aktif görev almıştır. YB çalışmanın konsept/ tasarım, veri toplama, veri

analizi ve taslak olarak makalenin oluşturmaya katkı koymuştur. Tüm yazarlar makalenin son halini okumuş ve onaylamıştır.

Kaynaklar

- Amanvermez, Y. (2015). The Comparison of online counseling researches in Turkey and USA. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 186, 966 – 969. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>
- Amanvermez, Y., Zeren, Ş.G., Erus, S.M. ve Buyruk, Genç, A. (2020). Supervision and peer supervision in online setting: Experiences of psychological counselors. *Eurasian Journal of Educational Research* 86, 249-268.
- Andersson G. (2010). *The promise and pitfalls of the internet for cognitive behavioral therapy*. Erişim adresi: <https://www.biomedcentral.com/>
- American Psychological Association. (2002). *Ethical principles of psychologists and code of conduct*. Washington, DC: Author
- Aygün Cengiz, S. (2007). İnternet ve etik: Örnek uygulama alanı olarak sağlık iletişimi. *Yeni Medya Çalışmaları*, 347-383. Erişim adresi: <http://acikerisim.baskent.edu.tr>
- Barak, A., Hen, L., Boniel-Nissim, M. ve Shapira, N. A. (2008). A comprehensive review and a meta-analysis of the effectiveness of internet-based psychotherapeutic interventions. *Journal of Technology in Human Services*, 26(2-4), 109-160.
- Barak, A. ve Grohol, J. M. (2011). Current and future trends in internet-supported mental health interventions. *Journal of Technology in Human Services*, 29(3), 155-196. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>
- Bastemur, S. ve Bastemur, E. (2015). Technology based counseling: Perspectives of Turkish Counselors. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 176, 431-438. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>
- Bozkurt, I. (2013). Psikolojik yardım uygulamalarında yeni trend: Online terapistler. *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 130-147. Erişim adresi: <https://arastirmax.com/>
- Brown, G. (2012). *The working alliance in online counselling for crisis intervention and youth*. Unpublished doctoral dissertation, University of Alberta, Lethbridge, Alberta.
- Buyruk Genç, A., Amanvermez, Y., Zeren, S. G. ve Erus, S. M. (2019). Early separations: Dropout from online and face-to-face counseling. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 9(4), 1001-1030. Erişim adresi: <http://www.pegegog.net/>
- Chester, A. ve Glass, C. A. (2006). Online counseling: A descriptive analysis of therapy services on the Internet. *British Journal of Guidance and Counseling*, 34, 145-160. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>
- Childress, C. (2000). Ethical issues in providing online psychotherapeutic interventions. *Journal of Medical Internet Research*, 2(1), e5. DOI: 10.2196/jmir.2.1.e5
- Cipolletta, S. ve Damiano, M. (2018). Online counseling: An exploratory survey of Italian psychologists' attitudes towards new ways of interaction. *Psychotherapy Research*, 28 (6), 909-924. DOI:10.1080/10503307.2016.1259533
- Cohen, G. E. ve Kerr, B. A. (1998) Computer-mediated counseling: An empirical study of a new mental health treatment. *Computers in Human Services*, 15 (4), 13-26, https://doi.org/10.1300/J407v15n04_02
- Cook, E. ve Doyle, C. (2004). Working alliance in online therapy as compared to face-to-face therapy: Preliminary results. *CyberPsychology and Behavior*, 5 (2), <https://doi.org/10.1089/109493102753770480>
- Cui, L., Liu, Y., Lei, L. ve Tan, S. (2010). Relationship variables in online versus face- to face counseling. IEE 2nd Symposium Conference Publications, 77- 82.
- Damar, E. (2019). *Çevrimiçi psikolojik danışmaya yönelik danışmanların görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Dinçyürek, S., ve Uygarer, G. (2012). Conduct of psychological counseling and guidance services over the internet: Converging communications. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(3), 77-81. Erişim adresi: <http://www.tojet.net/>
- Elleven, R., & Allen, J. (2004). Applying technology to online counselling: Suggestions for the beginning e-therapist. *Journal of Instructional Psychology*, 31(3), 223-227.
- Erdem, A., Bardakçı, S. ve Erdem, Ş. 2016. "Receiving Online Psychological Counseling and Its Causes: A structural Equation Model", *Current Psychology*, 1-11.
- Griffiths, M. ve Cooper, G. (2003). Online therapy: Implications for problem gamblers and clinicians. *British Journal of Guidance and Counselling*, 31(1), 113-135. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>
- Hamamcı, Z. (2007). *Online psikolojik danışma (E-terapi)*. R. Özyürek, F. Korkut Owen ve D. Owen (Ed.), *Gelişen psikolojik danışma ve rehberlik, mesleklesme sürecinde ilerlemeler Cilt 1*. Ankara: Nobel Yayın.
- Haberstroh, S., Parr, G., Bradley, L., Morgan Fleming, B. ve Gee, R. (2008). Facilitating online counseling: Perspectives from counselors in training. *Journal of Counseling and Development*, 86, 460- 470. Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/>
- King, R., Bambling, M., Reid, W., ve Thomas, I. (2006). Telephone and online counselling for young people: A naturalistic comparison of session outcome, session impact and therapeutic alliance. *Counselling and Psychotherapy Research* 6(3), 175-181. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/14733140600874084>
- National Board of Certified Counselors (NBCC) (2007). *The practice of internet counseling*. Erişim adresi: <http://www.nbcc.org/>
- Özer, Ö., Yıkılmaz, M., Altınok, A. ve Bayoğlu, F. (2016). Psikolojik danışmanların çevrimiçi (online) psikolojik danışmaya yönelik tutumlarının danışan perspektifinden incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 58. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>
- Piri, S. (2011). İnternet tabanlı psikolojik hizmetler ve bu alana özgü etik ilkeler: Bir gözden geçirme. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 213-231. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/huefd/issue/41213/509014>
- Poyrazlı, S. ve Can, A. (2020). Çevrimiçi psikolojik danışma: Etik kuralları, Covid-19 süreci ve öneriler. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(1), 59-83. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/opdd/issue/55593/739671>
- Reimer, Reis, M.(2000). Utilizing distance technology for mental health counseling. *Journal of Mental Health Counseling*, 22, 189-203. Erişim adresi: <https://www.questia.com/library/>
- Richards, D. ve Viganò, N. (2012). Online counseling. *Encyclopedia of Cyber Behavior*, 3(1), 699-713. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>
- Savaş, A. C. ve Hamamcı, Z. 2010. "Okullarda Rehberlik Hizmetlerinin İnternet Üzerinden Yürütülmesine İlişkin Veli,

Öğrenci ve Psikolojik Danışmanların Görüşlerinin İncelenmesi”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27, 147- 148.

Tanrıkulu, İ. (2009). Counselors-in-training students' attitudes towards online counseling. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 785-788. Erişim adresi: <https://reader.elsevier.com/>

Turan, Y. (2015, Mart). *İletişim araçlarının mahremiyet algısını şekillendirmedeki rolü*. Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu, Samsun.

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği (2011). *Psikolojik danışma ve rehberlik alanında çalışanlar için etik kurallar*. Erişim adresi: <http://pdr.org.tr/>

Türk Psikologlar Derneği (2004). *Türk psikologlar derneği etik yönetmeliği*. Erişim adresi: <https://www.psi.kog.org.tr/>

Witt, K. J., Oliver, M., & McNichols, C. (2016). Counseling via avatar: Professional practice in virtual worlds. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 1-19. DOI: 10.1007/s10447-016-9269-4

Zeren, Ş. G. (2014). Information and communication technology in education of psychological counselors in training. *International Online Journal of Educational Sciences*, 6(2), 494-509. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/>

Zeren, Ş. G. (2015). Face to face and online counseling: Client problems and satisfaction. *Eğitim ve Bilim*, 40. DOI: 10.15390/EB.2015.4696.

Zeren, Ş. G. (2017). Yüz yüze ve çevrimiçi psikolojik danışmada terapötik işbirliği: Psikolojik danışman adaylarının görüşleri. *Journal of Human Sciences*, 14(2). Erişim adresi: <https://www.j-humansciences.com/>

Zeren, Ş. G. ve Bulut, E. (2018). Çevrimiçi psikolojik danışmada etik ve standartlar: Bir model önerisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(49), 63-80. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/>

Zur, O. (2012). Telepsychology or tele mental health in the digital age: The future is here. *California Psychologist*, 45(1), 13-15.